

UTVRDE NA JUŽNIM OBRONCIMA PSUNJA I POŽEŠKE GORE

Cernik je stoljećima bio središnje mjesto na prostoru između rijeke Save i južnih padina Psunja i Požeške gore, a povijest se s njim pomalo narugala. Danas se to prastaro naselje, koje se kao župno središte spominje u povijesnim izvorima 1255., navodi kao selo pokraj Nove Gradiške (udaljene 3 km), iako bi se činilo logičnijim kada bi se govorilo obrnuto budući da je Nova Gradiška nastala poslije mnogo stoljeća, tek 1750. Rijetka su povijesna mjesta slične sudbine. Takav je, primjerice, Dubovac, no njega je Karlovac širenjem potpuno obuhvatio, tako da je to danas samo jedan njegov dio, a taj je grad i nastao dva stoljeća prije.

Cernik još ima neke specifičnosti. To je jedna od rijetkih utvrda koja i

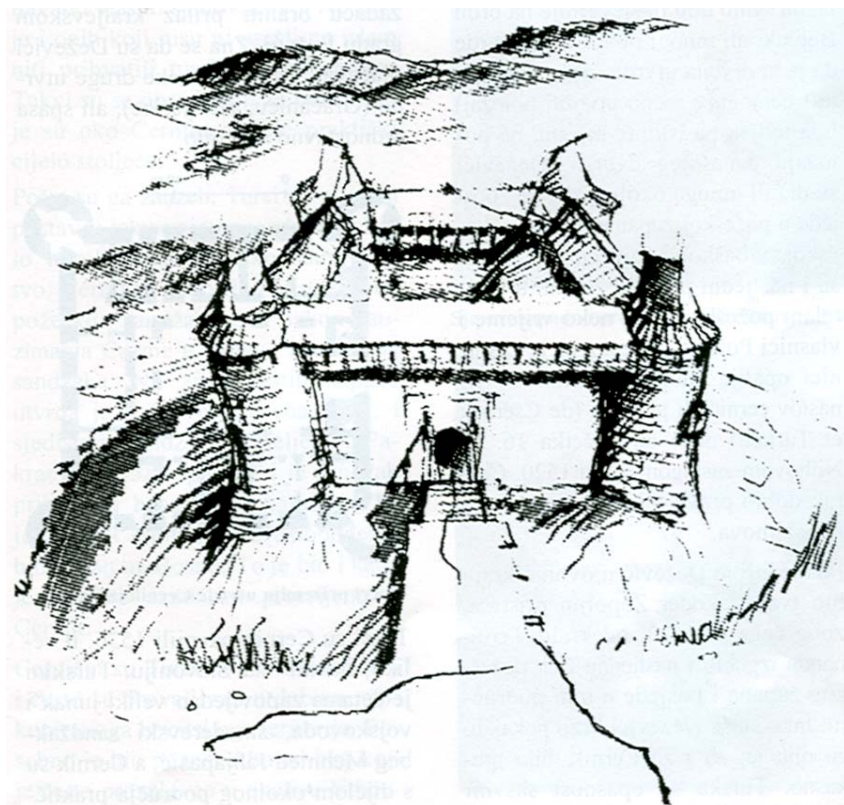
FORTIFICATIONS ALONG SOUTHERN FOOTHILLS OF PSUNJ AND POŽEŠKA GORA MOUNTAINS

Cernik is the most significant fortification in the area bounded by the Sava River and the western part of Slavonian mountains. It has been proudly standing on the same spot for many centuries now, first as a stronghold and later on as a castle. It was the seat of the Dežević family, one of the oldest noble families in Croatia, and was later on a significant Turkish stronghold and the seat of a sanjak. This square-shaped stronghold with rounded towers at its corners protected a nearby Turkish settlement with as many as 1000 households. After liberation, the fortification changed many owners, and was finally renovated and converted into a castle. After nationalization, the castle also belonged to a number of successive owners, and is now completely abandoned. A Franciscan monastery with a large library and a collection of paintings is situated at Cernik. The most significant of the nearby fortifications is Gračanica which has remained abandoned since Turkish times. Other strongholds were mostly rased to the ground and the stone of many of them was used as material for the construction of village houses.

danas stoji na istome mjestu, iako je često pregrađivana i na kraju pretvorena u dvorac. Naselje je Cernik bilo u srednjem vijeku središte cijeloga

nizinskog područja do Save, a od 1591. pa sve do 1687. i oslobođenja Slavonije od Turaka sjedište sandžaka. Cijeli cernički kraj, čije u nas često ime potječe od cera (crnog hrasta), bio je pogodan za razvoj stočarstva, vinogradarstva i voćarstva pa je u turskim vremenima bio poznat po kvalitetnom maslu, voću i vinu. To je bio i nakon reintegracije kada se počinju razvijati zanati, tvornice i rudnici. No sve je to davna prošlost jer danas Cernik nema ni jedan proizvodni pogon.

Cernik je utvrda smještena na južnoj strani naselja, s tri je strane okružen vinorodnim obroncima Psunja, a nalazi se u žitorodnoj nizini potoka Šumetlice. Tu je krajem 14 st. zabilježena bitka između pristaša kraljice Marije i hrvatskog bana Ivana Horvata. Iako se utvrda i posjed Cernik prvi put spominju u pisanim spomenicima 1363., kao vlasništvo Deževića (Dessewffy, Desseffy, Dežefi, Deževački, Desislavić), zna se da je u ranom srednjem vijeku ovdje poniklo pleme Borića, iz kojih su se razvili i Deževići i Berislavići (neki tvrde i najveći dio staroga slavonskog plemstva) i koji su odigrali vrlo značajnu povijesnu ulogu u predtur-

Rekonstrukcija izgleda utvrde Cernik iz 14 st. (D. R. Devlić)

Prvi poznati tlocrt cerničke utvrde

skoj Slavoniji. Borić je inače bio prvi imenom poznati bosanski ban iz 12. st., koji je potjecao iz Grabarja blizu Garčina i Broda na Savi. Od njega su sasvim sigurno izravno nastali Berislavići. Neki od njih su zbog sukoba s Hunjadijvcima prešli u Dalmaciju (Klis i Trogir), a slavonski su dobili naziv Grabarski. Imali su imanja u vukovskoj i požeškoj županiji. Postoje još Berislavići s rijeke Cetine (Vrhnički) i iz Turopolja (Malomlački). Od slavonskih najpoznatiji je Franjo koji je preživio Krbavsku bitku i u dva navrata bio jajački ban, a proslavio se kada je sa svojim trogirskim rođakom i hrvatskim banom Petrom Berislavićem 1513. u blizini Dubice razbio turske postrojbe. Izumrli su kada je od Turaka pogubljen njegov mlađi rođak Stjepana 1536. u Brodu. Taj je Berislavić (pokopan u Grabarju) imao nezamislivo burnu i tužnu biografiju, jer je kao Hrvat i katolik bio preko majke naslovni srpski despot (i vlasnik svih njihovih imanja u Ugarskoj), a ujedno i gorljivi pristaša Zapolje te povremeni turski saveznik.

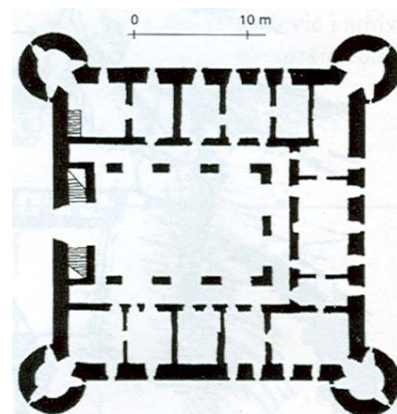
Zabilježeno je da je prvi Dežević, Nikola iz druge polovice 13. st., s ponosom isticao da je sin Deže ili Desislava, potomka bana Borića. Za

njih se zna da su u cerničkom kraju imali utvrdu Drinovac čiji smještaj nikad nije točno utvrđen. Neki smatraju da je bila visoko na Psunju, na starom putu za Požegu (između Barčindola i Banićevca), neki da se nalazila samo 600 m sjevernije na brdu Begluk, ali mnogi povjesničari tvrde da je ta drvena utvrda (zbog čega joj je i nemoguće točno utvrditi položaj) bila uvijek na istome mjestu, na položaju današnjeg dvorca. Deževići su držali mnoge okolne utvrde i posjede u požeškoj županiji, ali i u vukovskoj, vrbaškoj i šopronjskoj, a bili su i nasljedni požeški župani te kaštelani požeške tvrđe; neko vrijeme i vlasnici Požege i Brestovca te zaštitnici opatije Rudina. Računa se da naslov cerničkih plemića (de Csérnek et Tarkeö) nose od početka 16. st. Njihovom zaslugom je od 1520. Cernik dobio pravo održavanja nedjeljnih sajмова.

Posljednji je Dežević u ovome kraju bio Ivan, također Zapoljin pristaša, zbog čega je 1528. od kralja Ferdinanda izgubio i nasljednu čast požeškog župana i posjede u tom području. Iako su se Deževići brzo pokajali, za njih je, ali i za Cernik, bilo prekasno. Turska se opasnost sasvim približila njihovim posjedima, a tada

su zabilježeni i česti sukobi s turskom vojskom blizu Cernika, a Deževići su ga definitivno napustili 1544. Povukli su se u gornju Hrvatsku i Ugarsku. Ivan je još 1557. bio predsjednik Ugarske kraljevske komore, a umro je 1570. i pokopan u Požunu (Bratislavi). No rod nije izumro, i poslije su bili sposobni vojnici i državnici, a njihovi potomci žive razasuti u sjevernoj Hrvatskoj. Štoviše i u današnjoj Mađarskoj postoje brojni izdanci obitelji Dessewffy.

Ako prihvatimo da je stari Drinovac bio zapravo Cernik, bila bi to onda tipična nizinska utvrda (wasserburg) s opkopima, bastionima i jarcima napunjenim vodom. Vjeruje se da je čvrsto građena utvrda istih značajki zamijenila drvenu uoči turskih osvajanja, krajem 15. ili početkom 16. st., nakon pada Bosne. Zna se da su ju gradili Deževići koji su htjeli zaštititi svoje posjede od naleta turskih postrojba preko Save u taj dio bogate Slavonije. Utvrda je ujedno imala zadaću braniti prilaz kraljevskom gradu Požegi. Zna se da su Deževići ojačavali i gradili i neke druge utvrde (Gračanicu, primjerice), ali spasa jednostavno nije bilo

Tlocrt prizemlja utvrde Cernik iz 18. st.

Turci su Cernik osvojili 1536. u velikoj navali na Slavoniju. Turskim je četama zapovijedao veliki junak i vojskovođa, smederevski sandžak-beg Mehmed Jahjapašić, a Cernik su s dijelom okolnog područja praktički osvojili bez borbe. To i nije čud-

no kada se zna da su istočni susjedi Deževićima bili Berislavići, te da su se uz pomoć svoga ondašnjeg saveznika Stjepana 1530. utvrdili na lijevoj obali Save u Kobašu. No nije tada sav cernički kraj pao Turcima u ruke. Definitivno se to dogodilo nakon što je zapadni susjed Deževića Krsto Svetački predao svoje 4 tvrđave (Novsku, Subocku, Britvičevinu i Oporovac). Tako su 1544. bila okupirana i posljednja sela.

Zabilježeno je da su bespomoćni mali hrvatski plemići i seljaci ovdje mnogo više nego drugdje prelazili na islam. No tada su Turci bili vjerski vrlo tolerantni pa je bilo i onih koji su sačuvali svoju vjeru, jedino su morali prihvatiti tursku vojničku službu. Turci su ih nazivali "predavcima". Prema zaista nesigurnim i nepreciznim podacima takvih je sela uokolo Cernika bilo stotinjak. Vjeruje se da zahvaljujući upravo "predavcima" na tom području (osim oko Bijele Stijene i Okučana) nije naseljavano vlaško stanovništvo. No bilo je i onih koji nisu ni prešli na islam niti prihvatili tursku vojnu službu. Takvi su se opredijelili za borbu koje su oko Cernika trajale praktički cijelo stoljeće.

Pošto su ga zauzeli, Turci su u kaštel postavili jaku vojnu posadu, a uokolo naselili muslimansko stanovništvo. Cernik je najprije bio u sastavu požeškog sandžakata, a nakon zauzimanja Čazme u sastavu istoimenog sandžaka. No zbog čestih napada utvrda je u Čazmi srušena 1559. i sjedište je sandžaka preseljeno u Pakrac. Od 1580. pakrački je sandžak priključen bosanskom pašaluku, pa je tako i Cernik sve do oslobođenja bio vezan uz Bosnu. To je bio i kada je sjedište sandžaka preseljeno u Cernik.

Cernički su Turci bili vrlo ratoborni i često su provaljivali u dubinu neokupiranoga hrvatskoga teritorija. Posebno je bio poznat Ahmed-beg koji je često provaljivao u okolicu Vrbovca i odvodio mnogo žena i djece u

Južno pročelje dvorca Cernik s početka 20. st. (razglednica)

Sjeverozapadno pročelje nakon obnove u šezdesetim godinama 20. st.

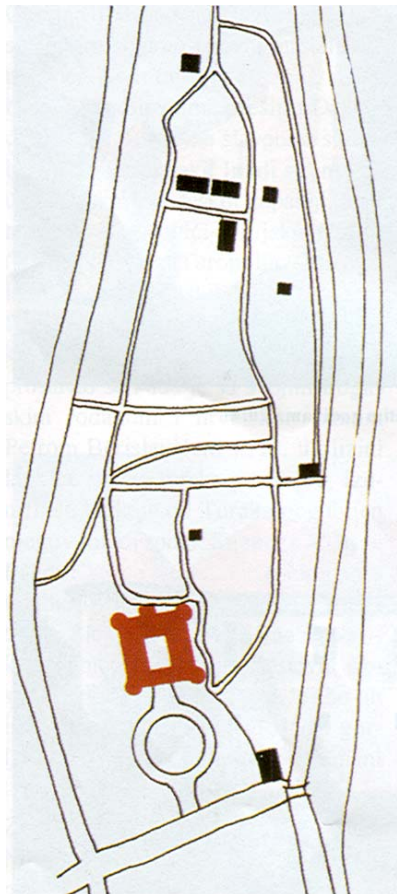
Zapadno pročelje dvorca Cernik (1990.)

roblje. Po tome je bio poznat i Džafer-beg, brat bosanskog beglerbega Hasan-paše Predojevića-Došena, kojega su nazivali Pridojević, ali i Klobučarević po mjestu Klobuku u Bosni gdje je rođen. Upravo je Džafer bio poznat po svojim pohodima, posebno po onom u 1592. na Turo-polje. No ratna se sreća okrenula nakon što su u bitci kod Siska 1593. poginuli i Hasan-paša i Džafer-beg. Tada su sve češći i upadi kraljeve vojske u okolicu Cernika, kakvi su između ostalih bili i oni karlovačkog generala Sigismunda Herbersteina i hrvatskog bana Ivana Draškovića. U napadu 1598. čak je na juriš zauzet cernički kaštel i zapaljen prije povlačenja.

No sve to nije nimalo nepovoljno djelovalo na razvoj Cernika. Čim je postao upravno i vojno sjedište sandžaka, stao se naglo razvijati. Već je

Negdašnji plavi salon u dvorcu prije 1945.

Sklop dvorca i perivoja na katastarskoj karti

početkom 17. st. imao više od 600 kuća, a 1664. slavni turski putopisac Evlija Čelebija (često ga navode kao Čelebi) tvrdi da sandžak-beg može u ratu podignuti 800 vojnika. Tvrđavom zapovijeda dizdar (kaštelan), a posada ima 200 vojnika. Opisuje da kaštel leži u ravnici i da je građen u obliku četverokuta, sa snažnim okruglim kulama, a da se u njega ulazi preko pokretnog mosta. U tvrđavi nitko ne stanuje, a kuće su u varoši drvene, prizemne ili katnice, ali s lijepim vrtovima. Gradić ima tri džamije, tekiju (derviški samostan), hamam (gradsko kupalište), tri mekteba (škole) i približno 150 dućana. Cernik se tijekom 17. st. mirno razvijao. Zabilježeno je da je sedamdesetih godina tog stoljeća dizdar u Cerniku bio Franjo Bukovački, bivši kapetan Petra Zrinskog, koji je bio glavni pregovarač za moguću suradnju Zrinskih i Turaka. Kada je urota otkrivena, ostao je na turskoj strani u strahu za svoj život. Iako ga je kralj Leopold pomilovao, on je ipak više vjerovao Turcima. Od njega kao časnika nisu zahtijevali da prijede na islam.

Nakon poraza turske vojske pred Bečom 1683., rasplamsao se veliki ratni požar koji je trajao do kraja stoljeća. Tada su nastupila druga vremena za Cernik. Slavonski su ustanici 1687. bez većeg otpora zauzeli cernički kaštel, tada veliko skladište ratnih zaliha turske vojske. Turski je protunapad uspješno dobila carska vojska, ali je onda zapovjednik Slavonije general Aenea Caprara srušio veći dio cerničke utvrde pod izgovorom da nema dovoljno vojnika za njezinu obranu. Usput je spalio i sada već približno 1000 turskih kuća. To je ogorčilo hrvatskog bana Nikolu Erdödyja koji je smatrao kako će rušenje utvrde olakšati pustošenje sela i odvođenje naroda. Rušenje je prekinuto nakon intervencije drugih generala i franjevac.

Valja reći da su krajem 1590. Turci osvojili Cernik i na brzinu popravili tvrđavu te u nju smjestili posadu od 160 vojnika. Ipak Cernik je konačno 1691. oslobodio ban Nikola Erdödy, a muslimansko je stanovništvo zajedno s vojskom pobjeglo preko Save u Bosnu.

Nakon konačnog oslobođenja od osmanlijske vlasti, Cernik je i njegova opustošena okolina došao pod vojnu upravu u Beču, a 1702. pod vlast Dvorske komore, jer je ostao izvan Vojne krajine. Prvi je vlasnik cerničkog posjeda postao krajiški pukovnik u Brodu, Maksimilijan barun Petraš, podrijetlom iz Moravske, a dobio ga je (sa selima Šagovinom, Giletincima i Šumetlicom) za zasluge u borbi za oslobođenje od Turaka. Zanimljivo jest da je bio časnik u pukovnici Franje Gundulića, sina slavnog pjesnika, ali i graditelj velike tvrđave u Brodu. Poslije je dobio na dar i istočni dio posjeda; on je dijelom obnovio staru utvrdu.

Od obitelji Petraš Cernik je 1753. kupio Marko pl. Marković, a ta je obitelj ostala vlasnikom Cernika gotovo 100 godina. Njegovu je sinu Stjepanu Marija Terezija dodijelila pridjev "cernički" pa se otad nazivaju Markovich de Csérnek. Tada je započela temeljita obnova stare utvrde i njezino pretvaranje u barokni dvorac.

Nakon Markovića dvorac je promijenio mnoge vlasnike (kao sto su: Bomballes, Colloredo, Müller, društvo *Helvetia*, Strickler, Bois de Chésné, Mađarska banka za parcelizaciju), da bi ga na kraju kupio grof Šandor Kulmer iz Šestina. U vlasništvu obitelji Kulmer bio je do 1946. kada je dvorac nacionaliziran, ali su Kulmeri dvorac i posjed napustili još 1942.

Plemićka obitelj Kulmer podrijetlom je iz Koruške, a u Hrvatsku se doselila u 16. st. kada su njezini pripadnici postali časnici u Vojnoj krajini. Šandorov sin Aleksandar uredio je dvorac i oplemenio park. Kako je bio svjetski putnik i lovac, u jednoj je sobi prikupio mnoštvo suvenira i fotografija s putovanja po arapskim zemljama, Kupovao je po svijetu rijetke primjerke namještaja, lusteri, slika i satova. No sve će to propasti tijekom II. svjetskog rata. Zanimljivo, posljednji je stanovnik dvorca u Cerniku, koji je u njemu proveo ci-

jelo djetinjstvo a i školovao se u Cerniku i Gradiški, bio njegov sin grof Ferdinand Kulmer, poslije slikar i profesor na zagrebačkoj Likovnoj akademiji. Umro je 1998., a posmrtno mu je slovo i molitvu održao pater Franjo Tomašević, gvardijan cerničkog samostana i član cerničkog izaslanstva na sprovodu.

Valja reći da je tijekom II. svjetskog rata njemačka vojska u dvorac bila smjestila zapovjedništvo i manju postrojbu. Nakon nacionalizacije u njega se uselila Poljoprivredna zadruga. Od 1955. do 1958. u dvorcu je bila lugarska škola, a potom je služio kao prostor za predvojničku obuku. Neko je vrijeme bila u njemu i osnovna škola. Godine 1967. dvorac je popravljen i u njega se uselio ondašnji PIK *Nova Gradiška*. U Domovinskom ratu dvorac je oštećen, a avionskim je raketiranjem razoren portal na ulazu u perivoj. Sada je dvorac već dulje vrijeme zatvoren i bez ikakve namjene, iako bi ga se vrlo brzo moglo privesti nekoj funkciji.

Jedini grafički prikaz cerničke utvrde jest nacrt koji se čuva u Vojnom arhivu u Karlsruheu, a koji prikazuje kvadratičnu kulu s četiri kule na uglovima i dvostrukim obrambenim

jarkom. Nacrt nije datiran, ali se pretpostavlja da je nastao nakon oslobođenja od Turaka. No postoji mogućnost da ga je izradio i neki carski oficir uoči oslobođenja.

Bilo kako bilo to je jedini stariji prikaz cerničke utvrde i mogući predložak za razmatranje izgleda bivše drvene utvrde, ako je uopće postojala na tom mjestu. Zanimljivo je da utvrda koja se u ratne ili stambene svrhe koristila zapravo neprekidno, s izuzetkom nekoliko posljednjih godina, zapravo nema ni jednoga starijeg prikaza. Istodobno utvrde koje su već stoljećima napuštene imaju relativno dobru, a neke i opsežnu dokumentaciju.

Znamo da su Turci u nekoliko navrata uređivali tvrđavu, a nakon rušenja obnovili su je plemići Petraši i Markovići koji su ju pretvorili u dvorac. Ipak je sačuvan srednjovjekovno-renesansni izgled. Znatniji su zahvati napravljeni 1900. kada je dvorac pregrađivan za potrebe dvaju vlasnika. Dvorac je nakon I. svjetskog rata temeljito opljačkan, a namještaj uništen ili oštećen. Pri obnovi su srušeni pridodani zidovi i dvorcu vraćen izvorni izgled, ali su uvedeni električna struja i vodovod.

Dvorac Cernik u magli snimljen nedavno

Današnji izgled odgovara stanju iz doba grofova Kulmer, dakle stanju između dva svjetska rata. Dvorac je kvadratičnog tlocrta. Prostorije u prizemlju i na katu nižu se oko unutrašnjeg dvorišta koji obavlja dvorište. Uočljiva je značajka da su prozori u prizemlju vrlo mali.

U dvorcu se nekad čuvala arhiva obitelji Kulmer, koja je bila dopremljena iz dvorca u Šestinama, a sadržavala je obiteljske spise, rodoslovlja, stare povelje, zbirke grbova i knjige. Manji je dio namještaja bio iz vremena obitelji Marković, dio je potjecao iz Novigrada na Dobri, a pripadao je majci grofa Aleksandra. Preostali je dio namještaja bio kupljen. U dvorcu su bili obiteljski portreti, vrijedan glasovir, perzijski sagovi, skupocjeno porculansko posuđe... Većina tih stvari prodana je na dražbi nakon nacionalizacije dvorca i posjeda; spašeno je tek nekoliko portreta koji su bili u vlasništvu obitelji Kulmer.

No dvorac nipošto nije sve što se u Cerniku može vidjeti. Tu je i lijepi franjevački barokni sklop, koji se sastoji od četiri jednokatna samostanska krila i njima sa sjevera priključenom crkvom s bočnim zvonikom. Počeo se graditi 1728., a završen je 1777. kada su samostan i crkva pos-

većeni. Samostan okružuje unutrašnje dvorište (klaustor). U prizemlju se rastvoreni hodnici protežu uz unutrašnje dvorišne fasade, na katu je raspored sasvim drukčiji, a svi su prostori presvođeni križnim ili bačvastim svodovima. Do samostana je vrijedna barokna jednobrodna crkva Sv. Petra i Pavla u kojoj se, između ostalog, čuva vrijedno misno ruho i kalež iz 1763. te moćnik Sv. Križa iz 18. st. Crkva je inače središte vjerskog i kulturnog turizma. U Domo-vinskom su ratu i samostan i crkva često stradali od brojnih projektila, ali su poslije temeljito obnovljeni.

U samostanu je pohranjena jedna od najvrjednijih knjižnica u Hrvatskoj, sa 7000 naslova i dvije vrijedne inkunabule, a svjedoči o prosvjetnoj i kulturnoj djelatnosti franjevac na području tog dijela Slavonije. U 18. st. u samostanu je djelovala "latinska škola", a između ostalih polazio ju je i književnik Matija Antun Relković. Postojao je čak i studij filozofije i moralne teologije koji je vodio slavni franjevac Mihovil Paunović. U samostanu je za posjetitelje otvorena i vrijedna galerija slika, donacija F. Kulmera i A. Bauera, a održavaju se i redovite izložbe. U samostanskom se krugu nalazi i mali zoološki vrt, a u cvjetnom vrtu klaustura nalazi se i "nišan" iz turskog doba, što po-

kazuje da se na tom zemljištu vjerojatno nalazilo tursko groblje.

No najzanimljiviju zbirku još od 1995. priprema pater Tomislav Vuk. Riječ je o jedinstvenom projektu biblijsko-arheološke zbirke, zapravo zbirki biblijskih izdanja i predmeta iz Svete Zemlje. Izložba će imati stalni postav i po tome će biti jedinstvena u Hrvatskoj, ali i u Europi. Izložci će biti prikazani u tri cjeline. U jednoj će biti autentični arheološki nalazi (iz privatne zbirke p. Tomislava) koji će govoriti o Bibliji kao izvoru vjere, kulture, civilizacije i svjetonazora, a upućivat će na dvije sestrinske religije, židovstvo i kršćanstvo te posredno na islam. U drugom će dijelu biti drevna izdanja Biblije, a u trećem hrvatski prijevodi biblijskih tekstova i cjelovitih izdanja.

To nipošto nije sve jer se dva kilometra sjeverozapadno od Cernika (podno brane Bačice) nalazi crkva Sv. Leonarda (Linarta) koja je bila u funkciji do 1952., a obnovljena je 2001. zaslugom franjevačkoga gvardijana patera Tomaševića. Riječ je o crkvi iz turskog doba, s legendarnom lipom i čudotvornim zdencem ispod nje, čija voda prema legendi liječi slijepce i bolesne od svakojakih bolesti. Crkva je bila mjestom hodočašća vjernika iz cerničkog kraja, ali i iz cijele Slavonije. Valja još dodati da Cernik ima jedno od najvećih židovskih groblja u Hrvatskoj, što uz izuzetne uvjete za izletnički i lovni turizam pruža velike razvojne mogućnosti cijelom kraju.

S Cernikom i njegovom utvrdom u srednjem je vijeku usko vezana utvrda Gračanica odnosno Lehovac ili Željezna vrata (Varkap), koju narod još naziva Gradac ili Turski grad. Nalazi se 2 km istočno od sela Bačindol, na obroncima Požeške gore.

Čini se da Deževići nisu bili zadovoljni ravničarskim položajem svoje utvrde u Cerniku te su zbog obrane od Turaka izgradili ili proširili i ojačali svoju utvrdu u brdima. O tome svje-

Klaustar franjevačkog samostana u Cerniku

doći i povelja kralja Ladislava II. iz 1528. kojom Deževićima između ostalih potvrđuje i "castrum novum Lehovacz alias Vaskapu in districtu Csernek". No neki vjeruju da je ta utvrda znatno starija, možda i od utvrđenog Cernika (bez eventualnoga drvenog prethodnika). To bi onda bilo plemićko gnijezdo Zenišćanskih koje je poslije došlo pod vlast Deževića.

To je inače kamena utvrda na glavici 350 metara visokog brda s kojega puca pogled preko Nove Gradiške, daleko u Bosnu. Turci su njome vjerojatno koristili kao signalnom postajom ili promatračnicom. Inače o tome nema nikakvih ni turskih ni drugih povijesnih podataka pa je po tome ta utvrda potpuno tajanstvena. Pouzdano jest da je nakon odlaska Turaka prepuštena propadanju, a o njihovu boravku svjedoči njezina uščuvanost i još uočljiv put. U utvrdi se vjerojatno nalazila manja turska posada.

Riječ je o okrugloj građevini opasa-

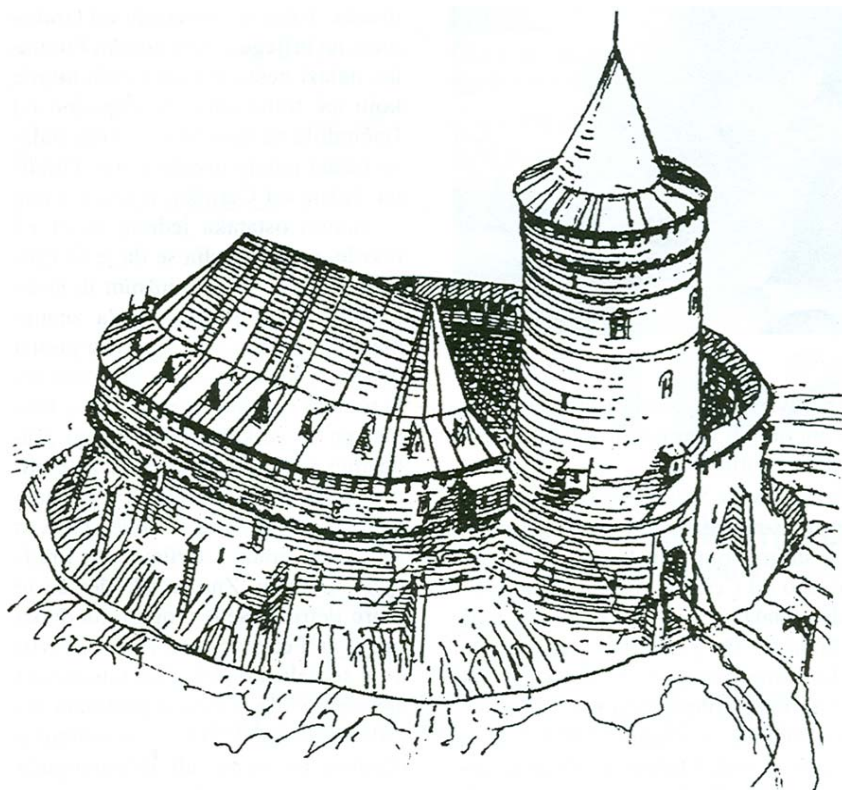

Kula i dio zidina utvrde Gračanica

noj jarkom s velikom ulaznom kulom preko koje se mostom ulazilo u cijelu utvrdu. U jednom opisu iz 1720., u kojem se navodi kao Gradac, spominje se njezin okrugli zid dug 47

hvati (hvat = 1,9 m), širok i visok 4 hvata s kulom na jugu visokom 7 hvata. To bi značilo da se u međuvremenu kula smanjila desetak metara. Szabo tvrdi da je cijelu utvrdu poprečni zid dijelio na dva dijela, što se danas zbog vegetacije nije može ustanoviti, a smatra da je kula služila za stanovanje. Danas nema sjevernog zida jer se materijal odvlačio za gradnju kuća u susjednim selima. Tako je pri obnovi 1998. ustanovljeno da se u obližnjem Bačindolu 1846. gradila kapelica Sv. Marije Magdalene i da je veći dio kamenog materijala dopremljen iz Gračanice. Zatrpane su podzemne prostorije kule, a na preostalim zidovima vidljivi su ostaci kata. Još se može uočiti opkop te okvir uz koji su prianjala ulazna vrata na kuli.

Za Gračanicu je vezano nekoliko legenda, a najraširenija je ona koja govori da se ispod ruševina tvrđave nalaze željezna vrata koja čuvaju ulaz u podzemlje gdje se navodno nalazi golemo blago. No upravo priča o željeznim vratima svjedoči da je riječ o staroj utvrdi Lehovac odnosno Vaskap.

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda utvrde Gračanica (R. D. Devlić)

U skrivenim šumskim područjima južnog Psunja bujao je život još u 13. st., a bilo je mnogo benediktinskih svećenika i plemićkih utvrda. Posjed Podvrško (terra Podwrs) prvi se put spominje 1264. kada je Matej iz roda Borića dao tu zemlju Nikoli, sinu Desislava, uz doplatu za zamjenu posjeda Prvča. Gospodari Podvrškog nosili su dugo taj pridjev, a o njihovoj moći svjedoči i to da su bili gospodari rudinske opatije s druge strane brda, inače monumentalnog zdanja europske romanike. Utvrda je vjerojatno izgrađena između 1413. i 1423. Naime kada je Podvrško 1413. kupio Ivan Tamasi (de Thomassi), ugledni vitez kralja Sigismunda, spominje se kao kurija (curia Podvars), a deset godina poslije kao kaštel (castrum) uz koji je postojalo i podgrađe.

Ostaci utvrde Podvrško

Poslije utvrda pripada plemićkoj obitelji Hedervary, a posljednji je vlasnik bio Franjo Hedervary, zapovjednik i ban Beograda. Kralj mu je zbog krivnje za prepuštanje Beograda Turcima 1521. oduzeo Podvrško.

No prije toga bio je posjed i utvrdu založio Petru Kegleviću. Stoga nakon oduzimanja Podvrškog dolazi do sukoba između Keglevića i novog od kralja imenovanog vlasnika Šimuna Meršića. Natezanja su trajala godinama pred požeškim Kaptolom, a sve se zakompliciralo time što su posjed uzurpirali i drugi plemići,

1528. spominje se kao vlasnik Đuro Razurius. Turci su dokrajčili ta plemićka sporenja 1536. osvajanjem Podvrškog. Odlaskom Turaka utvrdu je stigla sudbina kao i druge kamene građevine u tom kraju – kameni je građevni materijal razvučen za gradnju seoskih kuća i gospodarskih objekata.

Ostaci utvrde nalaze se desetak kilometara sjeverno od Cernika, pod jednim od vrhova Psunja, na otprilike 400 metara nadmorske visine. Smještena je pod brijegom kraj potoka, a ruševine su zarasle u travu te ih je djelomično prekrilo stari šljivik. Od nekada velike utvrde ostao je samo dio jedne kule koji se uzdiže iznad raslinja. Točan mu je tlocrt gotovo nemoguće ustanoviti, ali Szabo pretpostavlja da se radilo o građevini sli-

čnoj onoj u Cerniku ili Kaptolu u Požeškoj kotlini.

Stara utvrda Šag ili Šagovina, zapravo njezini neznatni ostaci, nalaze se u istoimenom selu 8 km sjeverozapadno od Cernika. Vjerojatno je utvrda nastala u 13. st., jer već 1210. kralj Andrija II. potvrđuje templarima darovane zemlje s utvrdom na tom području. Zbog nasilja nad susjednim plemićima spominje se 1464. Nikola Sagh iz roda Deževića, ali je nejasno je li on dobio ime po posjedu ili je posjed nazvan po njemu. U povelji kralja Matije od 1476. potvrđuje

se vlasništvo imanja Stjepanu Cerničkom, a kupio ga je s drugim posjedima od Nikole Sagma.

Poslije je vlasnik Šagovine Andrija Drežnički. On je posjed i utvrdu izgubio 1528. poveljom kralja Ferdinanda, zbog gubitka i predavanja Turcima utvrđenog grada Zvečaja. Tada svi njegovi posjedi postaju vlasništvo Nikole Ostrožića de Giletinci, što je naziv obližnjeg sela koje se nekad zvalo Tarnovica, a ime je dobilo prema plemiću Giletu, vlasniku utvrde na ušću Orljave u Savu.

Turci u posjed Šagovine dolaze između 1540. i 1544., nakon izdaje plemića Svetačkih. U utvrdu koju su obnovili bilo je sjedište nahije (općine), a imala je važno mjesto u lancu malih fortifikacija. Potpuno su je srušili Turci prije napuštanja, materijal je raznesen, a ipak se još naziru ostaci jedne kule.

U tom je kraju oko Cernika bilo još utvrda. Tako se sjevernije od Gračanice, na brijegu iznad potoka Putnjaka, nalazi nešto ostataka zida utvrde koju tek treba istražiti. Zapadno od Baćindola na neveliku se brdu nalaze ostaci manje utvrde zvane Gradi-na. Južno od Cernika, u ravnici ima neznatnih ostataka jednog naselja i utvrde, pretpostavlja se da je to Castrum S. Johannis. Na južnim ih je dijelovima Požeške gore sada znatno manje, posebno zato što su se prema posebnoj kraljevskoj naredbi sva sela morala spuštati prema cesti u ravnici pa su se kamenom i drugi građevnim materijalom koristili za gradnju svojih novih naselja. Prepoznate su tek lokacije stare Vrbove, Tisovca ili Tvrđić grada i Orljavice u Srednjem Lipovcu. Zna se također da je Staro Petrovo Selo svog prethodnika imalo u Petrović-selu (ili Mitrovu) koje se nalazilo nekoliko kilometara sjevernije. Tu je nekad postojala utvrda Petrovgrad, koja se spominje u pisanim izvorima, ali je nemoguće stanoviti njezino mjesto.

No jedno mjesto u ravnici zaslužuje ipak da ga se posebno istakne, iako nije sigurno da je imalo posebnu utvrdu. To je selo Zapolje, smješteno na istočnome dijelu novogradiškog kraja. To su bila dobra negdašnjih plemića Borića. Rod Zapolje i istoimeni posjed prvi se put spominje 1258., a navodno potječe od plemića Tvrde koji su bili podigli utvrdu Tvrđić. Zapolje su ovdje vladale kroz cijelo 14. st., a u 16. st. najmarkantnija ličnost bio je Ivan Zapolja (navodno je i rođen u selu kojega ime nosi), glavni suparnik Ferdinandu Habsburškom za hrvatsko-ugarskoga kralja. Godinama su se vodile borbe za hrvatsko prijestolje, a na kraju je Zapolja kapitulirao i povukao se na svoj posjed u Erdelj. Treba reći da mu je Ferdinand doživotno bio priznao ugarsko prijestolje, a da je radi prijestolja bio postao i turski saveznik. Valja reći i da je to ipak prvi Hrvat koji se nakon tzv. vladara narodne krvi popeo na hrvatsko-ugarsko prijestolje, a sasvim je sigurno da bi prema raspoloženju hrvatskog i ugarskog plemstva to bio i ostao da nije bilo prijeteće turske opasnosti.

Najveću su mu podršku pružali njegovi susjedi i rođaci iz Slavonije –

Deževići i Berislavići. Zanimljivo jest da je na dvoru Zapolje dugogodišnji savjetnik bio glasoviti kardinal Juraj Utišenić te Zapoljin rođak Petar Petrović, koji je bio kaštelan Kamengrada i graditelj Petrovgrada. Treba reći da je Zapoljin rod nestao smrću njegova sina Ivana Žigmunda 1571.

Crkva Sv. Nikole u Zapolju građena na mjestu stare crkve

Jedino što u današnjem selu podsjećá na stara vremena jest sadašnja sta-

ra crkva Sv. Nikole, za koju se vjeruje da je podignuta na mjestu još starije gotičke. Selo je nesumnjivo prije dolaska Turaka bilo znatno veće. U prošlom je vijeku u okolici crkve nađeno srednjovjekovno oružje te navodno dva nadgrobna kamena s imenom Zapolje.

Za nedavna posjeta temeljito smo razgledali utvrdu Gračanicu. Nešto malo više brige o toj neobičnoj i još relativno dobro sačuvanoj utvrđi zaista ne bi škodilo. Ostale utvrde nismo ni pokušavali pronaći, ponajprije stoga što su im i ostaci neznatni. Šteta je što smo u Cerniku bili u vrijeme kad se na cijeli kraj spustila gusta magla. Zaista je šteta što ta negdašnja utvrda i sadašnji dvorac izuzetne povijesne sudbine, i relativno dobro sačuvan, danas nema ni vlasnika niti se itko o njemu posebno skrbi. Zna se jedino da su mogući grupni posjeti. Nije poznato je li sadašnja nebriga, uočljiva i po potpuno zapuštenom perivoju, posljedica imovinsko-pravnih problema ili nedostatka novca? Tek zaista bi trebalo pronaći neko zadovoljavajuće rješenje i ponajprije odrediti namjenu i vlasničke odnose.

Branko Nadilo